OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARINING BO‘SH VAQTINI MAZMUNLI TASHKIL ETISH VA IQTIDORINI RO‘YOBGA CHIQARISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.

Xasanova Nasiba Quvonovna,

Mirzo Ulug‘bek nomidagi Samarqand davlat texnika universiteti tyutori.

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalari talabalarining bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash hamda iqtidorini ro‘yobga chiqarishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Talabalarning darsdan tashqari faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish shaxsiy rivojlanish, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, ijodiy va intellektual salohiyatni rivojlantirishning muhim omili sifatida qaraladi. Maqolada ilmiy to‘garaklar, kitobxonlik klublari, sport mashg‘ulotlari, ijodiy jamoalar, volontyorlik, innovatsion loyihalar va kasbiy rivojlanish kurslarining talaba-yoshlar hayotidagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, yoshlar va iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan ayrim normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni tahlil qilinib, oliy ta’lim muassasalarida talabalar bo‘sh vaqtini tashkil etishni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, talaba-yoshlar, bo‘sh vaqt, iqtidor, qobiliyat, shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik, ilmiy faoliyat, kitobxonlik, sport, volontyorlik, innovatsiya, kasbiy kompetensiya, ijtimoiy faollik, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimining oldida turgan muhim vazifalardan biri nafaqat chuqur bilim va kasbiy kompetensiyalarga ega, balki mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, ijodkor, ma’naviy yetuk hamda jamiyat hayotida faol ishtirok eta oladigan yoshlarni tarbiyalashdan iborat. Bunday mutaxassislarni shakllantirish jarayoni faqat auditoriya mashg‘ulotlari bilan cheklanib qolmaydi. Talabaning darsdan tashqari vaqtdan qanday foydalanishi ham uning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.Bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish deganda talabaning o‘quv mashg‘ulotlaridan tashqari vaqtda o‘z qiziqishi, ehtiyoji va

imkoniyatlariga mos ravishda foydali faoliyat bilan shug‘ullanishi tushuniladi. Bunday faoliyat ilmiy izlanish, kitobxonlik, sport, san’at, madaniyat, volontyorlik, kasbiy rivojlanish va boshqa yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin.

Talabalik davri shaxsning dunyoqarashi, kasbiy yo‘nalishi va ijtimoiy pozitsiyasi shakllanadigan muhim bosqichdir. Mazkur davrda yaratilgan imkoniyatlar yoshlarning kelgusidagi faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunida yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ta’lim olishi, kasbiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi va bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishi bilan bog‘liq masalalar davlat yoshlar siyosatining muhim yo‘nalishlari sifatida belgilangan [1].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PQ-346-son qarorida iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, ularning ilmiy, ijodiy va innovatsion salohiyatini ro‘yobga chiqarish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2]. Mazkur huquqiy asoslar oliy ta’lim muassasalarida yoshlarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash, ularni qo‘llab-quvvatlash hamda bo‘sh vaqtini samarali tashkil etish bo‘yicha tizimli ishlarni amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari-oliy ta’lim muassasalari talabalarining bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ularning iqtidorini ro‘yobga chiqarishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

- talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishning ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatini yoritish;
- talabalar qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlashning samarali usullarini ko‘rsatish;

- ilmiy, ijodiy, sport va ijtimoiy faoliyatning talaba shaxsini rivojlantirishdagi o‘rnini tahlil qilish;
- yoshlar va iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga oid huquqiy asoslarni ko‘rib chiqish;
- oliy ta’lim muassasalarida bo‘sh vaqtni tashkil etishni takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari-maqolani tayyorlash jarayonida pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar talabalar bo‘sh vaqtini tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritish imkonini berdi.

Talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishning pedagogik ahamiyati- talabaning bo‘sh vaqti uning shaxsiy rivojlanishi uchun muhim imkoniyatlardan biridir. O‘quv mashg‘ulotlari davomida egallangan bilimlar darsdan tashqari faoliyat orqali mustahkamlanishi, amaliyotga tatbiq etilishi va yangi ko‘nikmalar bilan boyitilishi mumkin.

Bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

- mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish;
- yangi bilim va amaliy ko‘nikmalarni egallash;
- ijodiy qobiliyat va tashabbuskorlikni qo‘llab-quvvatlash;
- jamoada ishlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish;
- sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish;
- kasbiy qiziqishlarni shakllantirish;
- ijtimoiy mas’uliyatni oshirish;
- vaqtni to‘g‘ri rejalashtirish ko‘nikmasini rivojlantirish.

Bunda asosiy e’tibor talabani shunchaki turli tadbirlarga jalb etishga emas, balki uning shaxsiy ehtiyojlari va rivojlanish maqsadlariga mos faoliyatni tashkil etishga qaratilishi kerak.

Talabalar iqtidorini aniqlash va rivojlantirish-iqtidor insonning muayyan faoliyat sohasida yuqori natijalarga erishish imkoniyatini ta’minlaydigan individual qobiliyatlari majmuasidir. Talabalar orasida iqtidor turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Ayrim talabalar ilmiy faoliyatga, boshqalari san’at, sport, texnologiya, tadbirkorlik yoki jamoatchilik ishlariga qiziqishi mumkin.Shu sababli iqtidorli talabalarni aniqlashda faqat akademik ko‘rsatkichlarga tayanish yetarli emas. Talabaning mustaqil fikrlashi, yangi g‘oya taklif qilishi, muammoni hal etishga intilishi, ijodiy ishlarni bajarishi va jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki ham hisobga olinishi lozim.

Iqtidorni aniqlashda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- individual suhbatlar;
- qiziqishlar bo‘yicha so‘rovnomalar;
- pedagogik kuzatuv;
- ijodiy topshiriqlar;
- fan olimpiadalari va tanlovlar;
- ilmiy loyihalar;
- sport musobaqalari;
- talabalar tashabbuslarini o‘rganish;
- portfolio va amaliy ishlarni tahlil qilish.

Iqtidorni aniqlash bir martalik tadbir emas, balki muntazam davom etadigan jarayon bo‘lishi kerak. Chunki ayrim qobiliyatlar talabaning ta’lim jarayonida, jamoaviy loyihalarda yoki darsdan tashqari faoliyatda asta-sekin namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-346-son qarorida iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish va ularning salohiyatini ro‘yobga chiqarish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2].

Talabalarni ilmiy va intellektual faoliyatga jalb etish-talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishning muhim yo‘nalishlaridan biri ilmiy va intellektual faoliyatdir. Ilmiy faoliyat talabada izlanish, tahlil qilish, muammoni aniqlash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Oliy ta’lim muassasalarida quyidagi faoliyatlarni tashkil etish mumkin:

- ✓ fan to‘garaklari;
- ✓ ilmiy seminarlar;
- ✓ yosh tadqiqotchilar klublari;
- ✓ ilmiy-amaliy konferensiyalar;
- ✓ fan olimpiadalari;
- ✓ intellektual musobaqalar;
- ✓ munozara va debatlar;
- ✓ startap va innovatsion loyihalar;
- ✓ ilmiy maqola yozish bo‘yicha mashg‘ulotlar.

“Bir talaba - bir ilmiy yoki amaliy loyiha” tamoyili asosida ishlash talabalarni mustaqil izlanishga undashi mumkin. Bunda har bir talaba o‘z mutaxassisligi yoki qiziqishiga mos kichik loyiha ishlab chiqadi.Masalan, iqtisodiyot yo‘nalishidagi talaba mahalliy tadbirkorlik faoliyatini o‘rganishi, informatika talabasi amaliy dastur yaratishi, filologiya talabasi esa til yoki adabiyotga oid tadqiqot olib borishi mumkin. Bunday faoliyat talabaning o‘z mutaxassisligiga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish bilan birga, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash imkonini ham beradi.

Kitobxonlik va ma’naviy-ma’rifiy faoliyat - kitobxonlik talabaning dunyoqarashini kengaytirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va mustaqil fikrlashini shakllantirishning samarali vositalaridan biridir.

Oliy ta’lim muassasalarida:

- “Haftada bir kitob”;
- “Eng faol kitobxon talaba”;
- “Bir guruh — bir kitob”;
- “Kitobxonlar munozarasi”;
- “Mutaxassislikka oid adabiyotlar haftaligi”;
- “Adabiy kechalar”

kabi loyihalarni tashkil etish mumkin.

Bunda talabalarni faqat kitob o‘qishga emas, balki o‘qigan asari bo‘yicha fikr almashishga, taqdimot qilishga va munozarada ishtirok etishga jalb etish muhim.

Kitobxonlik faoliyati talabaning so‘z boyligini oshirish, o‘z fikrini aniq va asosli ifodalash hamda turli masalalarga kengroq nuqtayi nazardan qarashiga yordam beradi.

Sport va sog‘lom turmush tarzining o‘rni - talabalarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishda sport va jismoniy faollik ham muhim o‘rin tutadi. Sport mashg‘ulotlari jismoniy rivojlanish bilan birga, intizom, iroda, mas’uliyat va jamoada ishlash kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Oliy ta’lim muassasalarida futbol, voleybol, basketbol, stol tennisi, shaxmat, yugurish va boshqa sport turlari bo‘yicha mashg‘ulot va musobaqalarni tashkil etish mumkin.Sport tadbirlarini tashkil etishda talabalarning qiziqishi, imkoniyatlari va xavfsizlik talablarini hisobga olish lozim. Talabalar turar joylarida ham sport, madaniy-ma’rifiy va intellektual mashg‘ulotlarni tashkil etish ularning bo‘sh vaqtini foydali o‘tkazishiga xizmat qiladi.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish - har bir talabaning qobiliyati faqat akademik natijalar bilan belgilanmaydi. Ayrim yoshlarning ijodiy salohiyati yuqori bo‘lishi mumkin. Oliy ta’lim muassasalarida: teatr, musiqa, rassomlik, fotografiya, videomontaj, grafik dizayn, jurnalistika, adabiy ijod, raqs, media va kommunikatsiya yo‘nalishlarida to‘garaklar tashkil etish mumkin. Talabalarning ijodiy ishlarini ko‘rgazma, konsert, tanlov, ijodiy uchrashuv va elektron platformalar orqali namoyish etish mumkin. Bu jarayon yoshlarning o‘z qobiliyatlarini namoyon etishiga va yangi ko‘nikmalarni egallashiga imkon beradi.

Volontyorlik va ijtimoiy faollik- volontyorlik faoliyati talabalarning jamiyat hayotidagi ishtirokini kuchaytiradigan yo‘nalishlardan biridir. Ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish orqali yoshlar muayyan muammolarni anglash, hamkorlik qilish, mas’uliyatni his etish va tashabbus ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Talabalarni: ekologik aksiyalar, xayriya tadbirlari, ma’rifiy loyihalar, kitob targ‘iboti, raqamli savodxonlik loyihalari kabi faoliyatlarga jalb etish mumkin.

Bunday faoliyat talabalarda mas’uliyat, insonparvarlik, muloqot va tashkilotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kasbiy rivojlanish va raqamli kompetensiyalar-bugungi mehnat bozorida mutaxassisdan faqat diplomga ega bo‘lish emas, balki qo‘shimcha bilim va amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lish ham talab etiladi.Shu sababli talabalar bo‘sh vaqtlaridan:

- xorijiy tillarni o‘rganish;
- axborot texnologiyalarini o‘zlashtirish;
- kompyuter dasturlari bilan ishlash;
- ma’lumotlarni tahlil qilish;
- ommaviy nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- loyiha boshqaruvi;
- tadbirkorlik asoslari;
- kasbiy sertifikatlarga tayyorgarlik;
- portfolio shakllantirish

uchun foydalanishlari mumkin.

Raqamli texnologiyalar talabaning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, axborotni tanqidiy baholash, ishonchli manbalarni aniqlash, mualliflik huquqiga rioya qilish va raqamli xavfsizlik qoidalariga amal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhimdir.

Talabalar bilan individual ishlash-talabalar qiziqishlari, qobiliyatlari va tajribalariga ko‘ra bir-biridan farq qiladi. Shuning uchun bo‘sh vaqtni tashkil etishda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega.Talabalarning qiziqishlarini aniqlash uchun o‘quv yili boshida qisqa so‘rovnoma o‘tkazish mumkin.

So‘rovnomaga quyidagi savollarni kiritish maqsadga muvofiq:

1. Bo‘sh vaqtingizda qanday faoliyat bilan shug‘ullanishni yoqtirasiz?
2. Qaysi fan yoki sohaga ko‘proq qiziqasiz?
3. Qaysi sport turiga qiziqasiz?
4. Ilmiy-tadqiqot ishlarida qatnashishni xohlaysizmi?
5. Qanday ijodiy qobiliyatingiz bor?

6. Kelajakdagi kasbingiz uchun qaysi ko‘nikmalarni rivojlantirmoqchisiz?

7. Oliy ta’lim muassasasida qanday yangi loyiha tashkil etilishini xohlardingiz?

Olingan ma’lumotlar asosida talabalarni qiziqishlariga mos faoliyatga yo‘naltirish mumkin. Bunda asosiy maqsad talabani majburlash emas, balki uning o‘z xohishi va qiziqishi asosida rivojlanishi uchun sharoit yaratishdir.

Bo‘sh vaqtni tashkil etish samaradorligini baholash-talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha ishlarning samaradorligini faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan baholash maqsadga muvofiq emas. Asosiy e’tibor talabaning faoliyat davomida qanday bilim, ko‘nikma va tajribaga ega bo‘lganiga qaratilishi lozim

Yo‘nalish	Natijani aniqlash mezoni
Ilmiy faoliyat	maqola, loyiha, konferensiya va olimpiadalarda ishtirok
Kitobxonlik	o‘qilgan adabiyotlar va muhokamalardagi faollik
Sport	muntazam mashg‘ulot va musobaqalarda ishtirok
Ijod	ijodiy ishlar, ko‘rgazma va tanlovlar
Volontyorlik	ijtimoiy loyihalardagi ishtirok
Kasbiy rivojlanish	kurslar, sertifikatlar va portfolio
Innovatsiya	yangi g‘oyalar va amaliy loyihalar
Ijtimoiy faollik	jamoaviy ishlar va tashabbuslarda ishtirok

Bunday yondashuv talabaning rivojlanishini muntazam kuzatish va keyingi faoliyatni rejalashtirish imkonini beradi.

Muhokama - talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ta’lim, tarbiya va shaxsiy rivojlanish jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shaxsning rivojlanishi faoliyat, muloqot, mustaqil tajriba va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq [5; 6; 7].Talabalarning darsdan tashqari faoliyatini tashkil etishda uchta muhim jihatga e’tibor qaratish lozim. Birinchidan, faoliyat talabaning qiziqishiga mos bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, talaba faoliyatning passiv ishtirokchisi emas, balki tashabbuskor ishtirokchisi bo‘lishi zarur. Uchinchidan, faoliyat natijasi tahlil qilinib, uning talaba rivojiga ta’siri baholanishi kerak.

Shu bilan birga, barcha talabalar bir xil imkoniyatga ega emasligini hisobga olish zarur. Vaqt, yashash sharoiti, moddiy imkoniyat va boshqa omillar talabaning bo‘sh vaqtini tashkil etishiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida bepul yoki hamyonbop to‘garaklar, kutubxona resurslari, sport maydonlari va ochiq ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish muhim.

Amaliy takliflar-oliy ta’lim muassasalarida talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va iqtidorini rivojlantirish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish mumkin:

1. O‘quv yili boshida talabalar qiziqishlari bo‘yicha so‘rovnoma o‘tkazish.
2. Talabalar qiziqishlari asosida to‘garak va klublar faoliyatini takomillashtirish.
3. Iqtidorli talabalarni aniqlashning muntazam mexanizmini joriy etish.
4. Har bir talabaning ilmiy, ijodiy yoki amaliy loyihada ishtirok etishiga imkon yaratish.
5. Kitobxonlik va intellektual musobaqalarni muntazam tashkil etish.
6. Talabalarni sport va sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish.
7. Talabalar tashabbusidagi ijtimoiy va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash.
8. Kasbiy rivojlanishga qaratilgan qisqa kurslar va amaliy seminarlar tashkil etish.
9. Talabalar turar joylarida madaniy-ma’rifiy, sport va ilmiy tadbirlarni yo‘lga qo‘yish.
10. Faol va iqtidorli talabalarni rag‘batlantirishning aniq va shaffof mezonlarini ishlab chiqish.
11. Talabalar, professor-o‘qituvchilar va yoshlar bilan ishlashga mas’ul bo‘linmalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish.
12. Bo‘sh vaqtni tashkil etish bo‘yicha yillik va oylik ish rejalarini talabalarning takliflari asosida shakllantirish.

Xulosa: Oliy ta’lim muassasalari talabalarining bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Talabaning darsdan tashqari vaqtdan qanday foydalanishi uning shaxsiy, intellektual, ijodiy, jismoniy va kasbiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish orqali talabalar ilmiy izlanish, kitobxonlik, sport, san’at, volontyorlik, innovatsiya va kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarida o‘z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun sharoit yaratiladi. Ayniqsa, talabaning qiziqishi va individual qobiliyatlarini hisobga olish uning faoliyatga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

O‘zbekistonda yoshlar va iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan normativ-huquqiy asoslar oliy ta’lim muassasalarida mazkur yo‘nalishdagi ishlarni takomillashtirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Jumladan, iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan PQ-346-son qarorda belgilangan vazifalar ushbu yo‘nalishning dolzarbligini ko‘rsatadi [2].

Talabalarning bo‘sh vaqtini tashkil etishda tadbirlar sonidan ko‘ra ularning mazmuni, talabaning faol ishtiroki va erishilgan natijaga e’tibor qaratish zarur. Har bir talabaning qiziqishi, qobiliyati va imkoniyatini hisobga olish orqali oliy ta’lim muassasasi uning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatiga mustahkam zamin yaratishi mumkin.

Shunday qilib, talabalar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish - ularni shunchaki band qilish emas, balki yoshlarning o‘z imkoniyatlarini kashf etishi, rivojlantirishi va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish jarayonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi PQ-346-son qarori. “Iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

5. Выготский Л. С. Психология развития человека. — Москва: Смысл, 2005.

6. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. — Toshkent: Fan va texnologiya.

7. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

8. Tursunov I., Nishonaliyev U. Pedagogika kursi. — Toshkent: O‘qituvchi.